

ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ: від античності до початку XX століття

Навчальний посібник

**Київ
Інтерсервіс
2016**

УДК 159.9 «652/19» (075.8)
ББК 88я73
К 75

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту людини
Київського університету імені Бориса Грінченка
Протокол № 1 від 20.10.2016 р.*

Рецензенти:

Ставицька Світлана Олексіївна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної і соціальної психології та психотерапії факультету соціально-психологічних наук та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова;

Савицька Ольга Вікторівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Історія психології: від античності до початку XX століття : навч. посібник / Авт-уклад. О. П. Коханова, 2016. – НВП «Інтерсервіс». – 235 с.

ISBN 978-617-696-522-0

Навчальний посібник розрахований на студентів та викладачів психології вищих навчальних закладів у відповідності до дисципліни «Історія психології».

У посібнику представлено динаміку наукових поглядів від античності до початку XX століття з відображенням характерних особливостей тієї чи іншої епохи, визначенням основних ознак розвитку наук взагалі та психології зокрема. Викладення інформації доповнено достатньою кількістю опорно-логічних схем, зображеннями мислителів минулого.

Структура посібника передбачає поділ видання на два взаємодоповнюючі блоки – інформаційний, спрямований на розкриття теоретичного змісту навчального матеріалу та контрольний, орієнтований на закріплення та систематизацію набутих знань студентів. Посібник містить тестовий матеріал, психологічні задачі, глосарій, рекомендовану літературу до курсу.

ISBN 978-617-696-522-0

ГЛОСАРІЙ

Аверроїзм – напрям у західноєвропейській філософії XIII-XVI ст., який розвивав ідеї Ібн Рушда (Аверроеса) про вічність і несотвореність світу, про єдиний для всіх людей світовий розум як субстанційну основу індивідуальних душ із запереченням їх безсмертя.

Агностицизм (від грец. «agnostos» – недоступний для пізнання) – заперечення можливості пізнання світу, а саме: сутності речей і закономірностей розвитку дійсності (послідовний агностицизм представлений в учіннях Дж. Берклі та Д. Юма).

Анімізм (від лат. anima, animus – душа, дух) – 1) віра в існування душ і духів, обов'язковий елемент релігії; 2) форма первісного мислення, що наділяє душею всі предмети.

Антропологізм – уявлення про людину як вищий продукт природи, концепція, що вбачає в понятті «людина» основну світоглядну категорію, важливішу за своїм значенням, ніж поняття «матерія» та «свідомість».

Антропоморфізм (від грец. anthropos – людина і morphe – форма, вид) – уподібнення людині, наділення людськими якостями та властивостями (наприклад, свідомістю) предметів і явищ неживої природи, тварин, небесних тіл, міфічних істот.

Антропоцентризм – уявлення про людину як осередок Всесвіту і мету всіх подій, що відбуваються в світі.

Апейрон (в Анаксимандра) – загальне в речах, першооснова розмаїтого світу, матеріальна, невизначена, нескінченна, незнищувана частка.

Апорія – суперечність у міркуванні, яка здається людині непереможною.

Апперцептивний зв'язок (від лат ad – до і perceptio – сприймання) – ясне й усвідомлене сприймання будь-якого враження, відчуття тощо; введене Г. Лейбніцем на противагу несвідомої перцепції.

Апріоризм (від лат. a priori – попередній) пізнання до досвіду – апріорі. Апріорною вважається думка, правильність якої може бути доведена або заперечена досвідом. І. Кант вважає апріорними ті поняття, які породжуються лише розумом (у Канта це категорії простору, часу).

Апріорний – той, що передує досвіду, не ґрунтується на ньому.

Архе – першооснова світу, головна складова частина душі.

Асоціація – зв'язок між певними психічними образами, коли поява одного з них викликає згадування іншого. Вперше поняття було запропоноване ще Аристотелем, який виокремлював три види простих асоціацій – за

подібністю (образи пов'язуються в пам'яті, тому що схожі), контрастом (зв'язок встановлюється через різку несхожість, протилежність образів) та суміжністю (образи предметів чи явищ знаходяться в одному логічному ряду).

Асоціанізм – перша психологічна школа, що виникла у XVIII ст. і пояснювала походження всіх психічних процесів за допомогою принципу асоціації.

Вольова регуляція – психічні процеси, здійснювані із залученням власної активності людини.

Волюнтаризм (від лат. voluntas – воля) – напрям у філософії та психології, що визнає волю в якості першооснови всього суцього, вищим принципом буття.

Гілозоїзм (від грец. hyle – матерія і zoo – життя) – філософське вчення про загальну одухотвореність всієї природи, що надає їй здатності до відчуттів і мислення.

Гіпноз (від грец. hypnos – сон) – тимчасовий стан свідомості, що відзначається фокусуванням уваги і високою сприйнятливістю до навіювання гіпнотезера або самонавіювання.

Глосарій – словник до тексту, що пояснює маловідомі або застарілі слова; список понять в специфічній галузі знання з їх визначеннями.

Гносеологія – вчення про сутність і закономірності пізнання, теорія пізнання.

Гомеостаз (від грец. homoios – подібний, stasis – стан) – рухливий, збалансований стан якої-небудь системи, що зберігається шляхом її протидії зовнішнім і внутрішнім факторам, які порушують цю рівновагу.

Гуманізм (від лат. humanus – людський, людяний) – визнання цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток і прояв своїх здібностей.

Дедукція – механізм утворення умовисновків, побудований на логічному переході від загальних до конкретних суджень. Дедукція є протилежною індукції.

Детермінізм (від лат. determino – визначаю) – філософське учіння про закономірний взаємозв'язок і причинну обумовленість всіх явищ.

Детермінізм біологічний – включає в себе ідею ймовірнісної причинності, а також уявлення про те, що зміни, які відбуваються в організмі, детермінуються майбутнім, а не минулим. Його варіантами є еволюційний детермінізм (причинність як прагнення до виживання) і детермінізм, пов'язаний зі спадковим наслідуванням ознак (Ф. Гальтон).

Детермінізм механістичний – уявлення про те, що весь світ розглядається як велетенський механізм, всі дії якого детерміновані матеріальними причинами і законами механіки І. Ньютона. Детермінізм

механістичний обмежує свободу волі, знімає з людини відповідальність за її вчинки.

Детермінізм психічний – уявлення про те, що психічні процеси та їх результати (образи, думки, мотиви, дії) самі можуть бути причиною інших психічних процесів.

Деїзм (від лат. *Deus* – Бог) – вчення, в якому визнається Бог як безособиста першопричина світу, що потім розвивається за своїми власними законами. Деїзм відрізняється від *теїзму* (визнає зв'язок Бога зі світом і людиною), *пантеїзму* (розчиняє Бога в природі), *атеїзму* (заперечує саме існування Бога).

Діалектика – у першочерговому значенні – мистецтво полеміки, логічний метод встановлення істини шляхом виявлення й подолання суперечностей у судженнях опонента; у сучасному трактуванні – вчення про найзагальніші закони руху як саморуху, розвитку як саморозвитку.

Догматизм – одностороннє, схематичне мислення, що оперує догмами, в основі якого – сліпа віра в авторитети, захист застарілих положень.

Дуалізм – філософське вчення, яке визнає дві першооснови світу – ідеальну та матеріальну (дух і матерію).

Дух – філософське поняття, що означає неречовий початок, на відміну від матеріального, природного начала. В раціоналізмі визначальною стороною духу є мислення, свідомість, в ірраціоналізмі – воля, почуття, уява, інтуїція тощо. У давньогрецькій філософії – пневма, нус, логос.

Душа – поняття, що виражає історично змінювані уявлення на психічне тварин і людини.

Ейдола – позначення невидимої оку міні-копії предмета у давньогрецькій психології. Потрапляючи до органів чуття, ейдола викликає уявлення про даний предмет.

Екзистенційний (від лат. *existentia* – існування) має відношення до екзистенції (людського існування) та основних модусів (проявів) людського існування – турботи, страху, рішучості, совісті.

Експеримент (від лат. *experimentum* – спроба, дослід) – дослідницька стратегія, в якій здійснюється цілеспрямоване спостереження за певним процесом в умовах регламентованої зміни окремих характеристик його перебігу.

Експериментальна психологія – загальна назва різних видів дослідження психічних явищ за допомогою експериментальних методів.

Елементарні психічні процеси – психічні процеси, що характеризують нижчі психічні функції (відчуття, сприймання тощо).

Еманация – термін, що позначає походження Універсуму (Всесвіту) шляхом його витікання з безмежного першоначала, єдиного Божества.

Емпіризм – концепція, яка доводила, що істинна картина світу формується на основі досвідного знання.

Ентелехія (в Аристотеля) – внутрішня мета руху, закладена в прихованому вигляді в кожному бутті до його здійснення.

Ідеалізм – філософське вчення, яке в психології стверджує первинність походження і розвитку психіки над мозком. Ідеалізм є протилежним матеріалізму.

Індукція – механізм мислення, що виявляється у переході від одиничних, часткових ознак до узагальнених характеристик предметів чи явищ.

Імманентність (від лат. «той, що всередині») – філософська категорія, що позначає невід’ємність, внутрішній зв’язок на протизагу зовнішньому.

Інтуїція – здатність безпосереднього осягнення істини.

Інтенція (від лат. intentio – прагнення) – ціль, намір, спрямованість свідомості, волі, почуття на будь-який предмет.

Інтрспективна психологія – течія в психології, що основним методом дослідження визнає інтрспекцію, а також ряд психологічних напрямів, що мають своїми витокami учіння Р. Декарта, Дж. Локка, що ґрунтуються на постулаті про безпосередність суб’єктивного досвіду індивіда і неможливість об’єктивного дослідження психічних процесів.

Інтрспекція (від лат. introspecto – дивлюся всередину) – метод вивчення властивостей і законів свідомості за допомогою рефлексивного спостереження. До варіантів цього методу можна віднести аналітичну інтрспекцію, систематичну інтрспекцію.

Істина – знання, яке правильно відображає дійсність.

Історія психології – галузь психології, що вивчає процес формування і розвитку психологічних знань і психологічної науки.

Канон (від грец. kanon – норма, правило) – зведення положень, що мають догматичний характер.

Катарсис (від грец. katharsis – очищення) – емоційне потрясіння, що викликає стан внутрішнього очищення, розрядки.

Космос – в перекладі з давньогрецької означає «порядок».

Космогенез – процес утворення і становлення світу.

Логіка – наука про способи доведень і спростувань, засновником якої вважається Аристотель.

Логос – одне з основних понять давньогрецької філософії; одночасно «слово» («речення», «висловлювання», «мовлення») і «сенс» («поняття»),

«судження»). Введене Гераклітом: логос як універсальна осмисленість, ритм і співмірність буття.

Майевтика – розроблений Сократом метод пізнання, процедура підведення співрозмовника до істини шляхом запитань, які б наводили на правильну відповідь.

Метафізика (від грец. «після фізики») – першочергово так називалася філософія Аристотеля, починаючи із Середньовіччя – філософія взагалі. У Новий час термін «метафізика» набув ще і значення філософського вчення, в якому заперечується розвиток світу як безкінечний саморозвиток, тобто учіння, протилежне діалектиці, тобто метафізика = антидіалектика.

Матеріалізм – філософське вчення, що стверджує про первинність виникнення і розвитку мозку як основи психічної діяльності. Матеріалізм за змістом є протилежним ідеалізму.

Матерія – речовина; субстрат, субстанція; зміст, протилежний духовному (розумовому, моральному).

Метемпсихоз – одне з грецьких понять для позначення переселення душ.

Механістична традиція – підхід у розумінні та інтерпретації явищ, виходячи зі світоглядного принципу, висунутого в XVII-XVIII ст., і пояснюючого розвиток природи та суспільства законами механічної форми руху матерії. Джерело механіцизму – абсолютизація законів механіки.

Монада – найпростіша неподільна єдність, першопочаток, основа явищ.

Монізм – філософське вчення, в якому визнається існування лише однієї першооснови буття.

Натурфілософія – історичний термін на позначення (приблизно до XVIII ст.) філософії природи, що розумівся як цілісна система найбільш загальних законів природознавства. Вперше виникла в античну добу як спроба знайти причини та фундаментальні закони природних явищ.

Номіналізм – напрям у середньовічній науці, представники якого вважали, що загальне поняття – це тільки ім'я, слово. У реальному світі існують лише окремі речі з їхніми індивідуальними якостями.

Нус – всезагальний розум, нематеріальне вмістилище всезагальних знань, накопичених людством.

Описова (розуміюча) психологія – ідеалістичний напрям у німецькій філософії та психології кінця XIX-початку XX ст. (започаткований В. Дільтеєм), основним завданням якого є розкриття цілісного душевного життя особистості за допомогою таких основних методів, як розуміння та осягнення.

Панпсихізм – синонім гілозоїзму.

Пантеїзм – релігійно-філософське вчення, що ототожнює Бога зі світом (Всесвітом, людиною) і розглядає природу як втілення Божества.

Перцепція (від лат. perceptio – сприймання) – процес безпосереднього активного відображення когнітивною сферою людини зовнішніх і внутрішніх предметів, явищ, ситуацій, подій тощо.

Плюралізм – філософське вчення, в якому визнається існування багатьох (більше двох) першооснов буття.

Позитивізм – науковий напрям, у якому доводилося, що джерелом справжнього знання є емпіричні, конкретні науки, що використовують об'єктивні методи, а не споглядальні міркування (Засновник: О. Конт та ін.).

Прагматизм (від грец. pragma, pragmatos – справа, дія) – філософське учіння, яке трактує філософію як загальний метод вирішення проблем, що постають перед людьми у різних життєвих ситуаціях (виник у Сполучених Штатах у 70-х рр. ХХ ст.: основні ідеї висловлював Ч. Пірс, доктрину розробляли У. Джемс, Дж. Дьюї та ін.).

Пралогічне мислення – поняття, введене французьким антропологом Л. Леві-Брюлем для характеристики мислення представників доцивілізаційних спільнот, принципово відмінного від логічного мислення сучасних людей.

Природничо-науковий підхід – підхід у психології, орієнтований на критерії природничо-наукового знання, який використовує експеримент та інші методи природничих наук для дослідження психічної реальності.

Протофілософія (первинна філософія) – філософія в її становленні, що характеризується міфологічністю, нерозвиненістю філософської термінології та стихійністю уявлень.

Психіка – предмет вивчення психології, нематеріальна функція матеріального субстрату, здатність мозку до відображення навколишньої дійсності й себе як суб'єкта психічної діяльності. Згідно з теорією відображення психіка людини розглядається як суб'єктивний образ об'єктивного світу.

Психогностична проблема – це проблема пізнаваності світу.

Психологія – наука про закономірності розвитку та функціонування психіки як особливої форми життєдіяльності.

Психофізична проблема – пов'язана з питанням про місце психічних процесів у загальній картині фізичного світу.

Психофізика – заснована Г. Фехнером, спрямована на вимірювання відчуттів в залежності від величин фізичних подразників.

Психофізіологічна проблема – пов'язана з питаннями про те, яким чином у мозкових і нервових клітинах виникають психічні процеси, ідеальні за своєю природою, яким є механізм їх переведення з фізіологічної площини у психічну.

Психофізіологія – заснована Г. Гельмгольцем, спрямована на вивчення психофізіологічних основ психічних процесів.

Раціоналізм – концепція, яка пояснювала походження знання з даних, отриманих за допомогою мислення. При цьому знання про часткові предмети формуються в людини на основі відчуття й сприймання, але знання про всезагальні закономірності й поняття можуть бути отримані лише за участі розуму.

Реалізм – напрям у середньовічній науці, представники якого вважали, що загальні поняття (універсалії) реально існують і передують одиничним речам.

Редукціонізм – учіння, що пояснює складні явища більш високого рівня в термінах простих явищ нижчого рівня.

Релятивізм – методологічний принцип, який полягає у метафізичній абсолютизації відносності та умовності змісту пізнання.

Рефлекс – реакція організму у відповідь на подразнення рецепторів агентами внутрішнього чи зовнішнього середовища, що здійснюється через центральну нервову систему.

Рефлексія – осмислення людиною власних дій та їхніх законів, діяльність самопізнання, що розкриває специфіку духовного світу людини.

Розум – здатність до розуміння і осмислення. У багатьох філософських течіях вищий початок і сутність (панлогізм), основа пізнання і поведінки людей (раціоналізм). Своєрідний культ розуму притаманний епосі Просвітництва.

Сакральність – особливість світогляду, що у широкому розумінні означає все, що має відношення до Божественного, релігійного, небесного, потойбічного, містичного.

Самоспостереження – спосіб безпосереднього осягнення фактів свідомості без встановлення закономірних зв'язків і причинних відношень (можливо, для подальшого наукового аналізу).

Свідомість – одне з основних понять філософії, соціології та психології, що позначає людську здатність до ідеального мисленнєвого відтворення дійсності. Вищий рівень психічного відображення і саморегуляції, притаманний тільки людині як суспільно-історичній істоті.

Світогляд – система узагальнених поглядів на світ і місце людини в ньому, на ставлення людей до навколишньої їх дійсності та самих себе, а також обумовлені цими поглядами їх переконання, ідеали, принципи пізнання та діяльності.

Сенсуалізм – концепція, що пояснювала походження всіх видів знання з даних, отриманих органами чуття. У цій концепції відчуття, сприймання і пам'ять є основою знань про часткове (одиночні предмети та ситуації).

Узагальнення цього первинного знання за допомогою мисленнєвих операцій призводить до формування понять, знання про всезагальне.

Силогізм – умовивід, коли на основі декількох суджень виводиться нове заключне судження.

Солідарність – єдність переконань і дій, взаємна відповідальність, взаємодопомога і підтримка, що ґрунтуються на спільності інтересів і необхідності досягнення спільної мети.

Софісти – давньогрецькі мудреці V-IV ст. до н. е., які були мандрівними експертами з різних предметів, включаючи ораторське мистецтво, граматику, етику, літературу, математику та елементарну фізику.

Структуралізм – психологічна система Тітченера, яка має справу зі свідомими досвідом, що залежить від суб'єкта, що його переживає.

Схоластика – середньовічна ідеалістична філософія, представники якої намагалися теоретично обґрунтувати релігійний світогляд. Їй властива споглядальність, догматизм, звернення до Біблії як до найвищого критерію істини.

Суб'єкт сприймання – індивід або група як джерело пізнання і перетворення дійсності; носій активності.

Суб'єктивізм – світоглядна позиція, при якій ігнорується об'єктивний підхід до дійсності, відзначається неадекватністю об'єкту пізнання і дії; упереджене, одностороннє ставлення, судження, дія тощо.

Субстанція (від лат. substantia – сутність; те, що лежить в основі) – об'єктивна реальність; матерія в єдності всіх форм її руху; дещо відносно стійке; те, що існує само по собі, ні від чого не залежить.

Тенденція – напрямок розвитку якогось явища, що відзначається переважанням одних моментів над іншими; прагнення, схильність, властиві кому-небудь або чому-небудь.

Теорія – система основних ідей в тій чи іншій галузі знань; форма наукового знання, що дає цілісне уявлення про закономірності й істотні зв'язки дійсності. Критерієм істинності й основою розвитку теорії є практика.

Теоцентризм – світоглядний принцип, відповідно до якого Бог визнається джерелом і основою всього суцього («Все, що є, – все від Бога»).

Томізм – провідний напрям католицької думки, заснований на учінні Фоми Аквінського (XIII ст.).

Традиція – історично складені й передані нащадкам досвід, практика в будь-якій галузі суспільного життя, норми поведінки, смаки тощо.

Транс – стан психічного розладу людини, що проявляється в автоматичності поведінкових актів протягом декількох хвилин або більш тривалого часу без усвідомлення навколишньої ситуації і мети своїх вчинків.

Трансцендентний (від лат. – той, що виходить за межі) – у філософії І. Канта – той, що лежить поза межами свідомості та пізнання, а тому непізнаваний.

Трансцендентальна логіка (в І. Канта) – вчення, спрямоване на дослідження можливостей всезагального і необхідного знання як позадосвідного, потойбічного.

Універсалія – термін середньовічної філософії, що позначає загальні поняття.

Уявлення – наочний образ предмета, явища, події, що виникає в результаті їх пригадування або відтворення в уяві завдяки пам'яті.

Фаталізм (від лат. fatalis – роковий, fatum – рок, доля) – уявлення про незворотну зумовленість подій у світі.

Феномен – 1) незвичний, винятковий факт, явище; 2) філософське поняття, що означає явище, представлене у нашому досвіді, чуттєвому пізнанні.

Фізіологічна психологія вивчає фізіологічні механізми вищих психічних функцій.

Філософія – це теоретичний світогляд, вчення, що прагне досягнути всезагального у світі, в людині, суспільстві за допомогою вироблення системи знань про принципи буття людини, про суттєві характеристики людського ставлення до природи, суспільства тощо.

Френологія – запропоноване Ф.-І. Галлем вчення про зв'язок психічних характеристик людини або тварини із зовнішньою формою черепа.

Функціоналізм – науковий напрям у психології, який займався проблемами, пов'язаними з роллю психіки в адаптації організму до умов навколишнього середовища.